

დამიტრი შველიძე

ასოციირებული პროფესორი, თსუ

პატრიოტ-კონსერვატორთა დასი XIX საუკუნის საქართველოში

პოლიტიკური პარტიების წარმოქმნამდე საქართველოში, XIX საუკუნის 50-90-იან წლებში, რამდენიმე საზოგადოებრივი მიმდინარეობა მოღვაწეობდა. მათ წარმოშობას ჰქონდა მთელი რიგი წინაპირობები.

XIX ს-ის 30-50-იან წლებში საქართველოში მეტნაკლებად მშვიდობიანი განვითარების გარემო შეიქმნა. შესამჩნევი გახდა ქვეყნის ეკონომიკური აღმასვლა, გაიზარდა მოსახლეობის რაოდენობა, სამეურნეო სტაბილიზაციას თან ახლდა ქალაქების ზრდა, ვაჭრობა-მრეწველობის გაცხოველება. მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა მოსახლეობის სოციალურ სტრუქტურაში. რღვევა დაიწყო ტრადიციულად ჩამოყალიბებულმა ბატონყმობისათვის დამახასიათებელმა ურთიერთობებმა. ცხოვრებისა და ყოფის თითქმის ყველა სფეროში მომზადდა ნიადაგი ახალი ბურჟუაზიული ურთიერთობების დამყარებისათვის. თუმცა ბატონყმური წესრიგის კონსერვაცია ხელს უშლიდა როგორც პერიფერიული საქართველოს და სხვა დაპყრობილი ქვეყნების, ისე მეტროპოლიური რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკურ წინსვლას. მონარქია სპობდა პოლიტიკური თავისუფლებისა და თვითმომქმედების, საზოგადოებრივი ჯგუფების, მიმდინარეობების, კავშირებისა თუ საზოგადოებების ფუნქციონირების ყოველგვარ შესაძლებლობას. მით უფრო წარმოუდგენელი იყო ისეთი პოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნის შესაძლებლობა, როგორც პოლიტიკური პარტია გახლდათ. ამგვარი რეალობის კარგად ცნობილი დადასტურება იყო 1832 წლის შეთქმულებრივი მოძრაობისა და საიდუმლო ორგანიზაციის ხვედრი. ბევრი ნიშნის მიხედვით, 1832 წლის შეთქმულთა ორგანიზაცია ნამდვილი პოლიტიკური პარტიის სახეს ატარებდა.

ეს იყო თანამოაზრეთა მებრძოლი საიდუმლო ორგანიზაცია – მის რიგებში თანამოაზრეებს მხოლოდ მკაცრი შერჩევის გზით იღებდნენ. ისინი კონსპირაციული მოსაზრებით თავიანთ საპროგრამო დოკუმენტებში არსად ახსენებდნენ „ორგანიზაციას“, მაგრამ მიუთითებდნენ, რომ იყვნენ „აქტი გონიურის“, ე. ი. გარკვეული გაერთიანების წევრები; მათ ჰქონდათ პოლიტიკური ორგანიზაციისათვის დამახასიათებელი უმთავრესი კომპონენტი – პოლიტიკური მიზანი – ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენა, საკუთარი მეფითა და ეროვნული მთავრობით ხელისუფლების სათავეში; შეთქმულებს ჰქონდა, პოლიტიკური ორგანიზაციის ერთ-ერთი მახასიათებელი – ჩამოყალიბებული პარტიული წესდება, რომელიც მკაცრად განსაზღვრავდა ორგანიზაციაში გაწევრიანების პირობებს, მოთხოვნებსა და ვალდებულებებს; ორგანიზაციას ჰყავდა ხელმძღვანელი უმცირესობა და თავმჯდომარე-ლიდერი, რომელიც ხანგრძლივი მსჯელობისა და დებატების შემდეგ აირჩიეს – ელიზბარ ერისთავი.

ორგანიზაციას არ ჰქონდა პოლიტიკური პროგრამა, მაგრამ გააჩნდა კარგად მოფიქრებულ-ჩამოყალიბებული მოქმედების, როგორც ორგანიზაციული, ისე სახელმწიფოებრივი და სისტემური ცვლილებების გეგმა, შედგენილი ჩრდილოვანი კაბინეტი, საარჩევნო პროექტის მონახაზი და ა. შ.

დაბოლოს, როგორც ირკვევა, შეთქმულები თავიანთ შეკრებულებას თუ ორგანიზაციას – „პარტიას“ უწოდებდნენ. ამ ყველაფრის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა დასაბუთებული მსჯელობა და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.¹

ცხადია, მეტის შესაძლებლობას ნიკოლოზ პირველის დახუთული რეჟიმი არ იძლეოდა და რაც შეძლეს ოცდათორმეტიანელებმა, იმისთვისაც უმკაცრესი სასჯელი ელოდათ, მაგრამ მსუბუქად დაისაჯნენ, ზოგიერთი გამოინაკლისის გარდა. 1832 წლის შეთქმულებრივი მოძრაობის განადგურებამ ისეთი მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა ქართულ საზოგადოებაში, რომ მისი აქტივობა და თვითმოქმედება თითქმის ოცი-ოცდაათი წლით შეწყდა. უფრო დიდი ხნით, ნახევარ საუკუნეზე მეტი დროით შეფერხდა საქართველოში პოლიტიკური პარტიების ასპარეზზე გამოსვლაც. ასეთი სურათი იყო მთელს იმპერიაში. თვით რუსეთში მსგავსი შედეგი მოჰყვა დეკაბრისტების გამოსვლასაც.

მიუხედავად ამისა, რუსეთის იმპერიაში, XIX საუკუნის 40-50-იანი წლებიდან წარმოიქმნა პოლიტიკური პარტიის წინამორბედი – არაფორმალუ-

¹ დ. შველიძე. 1832 წლის შეთქმულებრივი მოძრაობის ისტორიიდან. თბ. 2014.

რი გაერთიანებები, რომლებიც საზოგადოებრივი მიმდინარეობების სახეს და ფორმას ატარებდნენ. ეს იყო საერთო მსოფლმხედველობის მოზიარე ადამიანთა დაჯგუფებები, რომლებიც თავს იყრიდნენ რომელიმე გაზეთის, ჟურნალის თუ გამოცემის გარშემო.

საქართველოშიც მსგავს პროცესებს ჰქონდა ადგილი. თანამოაზრეთა ჯგუფები იქმნებოდა ამა თუ იმ ჟურნალ-გაზეთის რედაქციაში და მასთან გარედან მოთანამშრომლე ავტორ-მხარდამჭერთა სახით. „საქართველოს მოამბე“, „დროება“, „ივერია“, „კრებული“, „შრომა“, „მოამბე“, „კვალი“ – ეს ის გამოცემებია, რომელთა გარშემო მოღვაწეობდნენ ჯერ საზოგადოებრივ-კულტურული, ბოლოს კი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმდინარეობები საქართველოში. პირველები იყვნენ: თერგდალეული პატრიოტ-დემოკრატები („საქართველოს მოამბე“, „ივერია“) და ბურჟუაზიულ-დემოკრატები („დროება“); მეორენი: ხალხოსნები („კრებული“, „შრომა“), მესამე დასელი სოციალ-დემოკრატები („კვალი“), ახალგაზრდა ივერიელები („ივერია“) და ბურჟუაზიულ-რადიკალები („მოამბე“).

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მიმდინარეობათა ერთ-ერთი პირველი და ვიტყვოდი – ყველაზე გახმაურებული კლასიფიკაცია გიორგი წერეთელმა მოახდინა. მან მიიჩნია, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს საზოგადოებრივ ასპარეზზე სულ სამი „დასი“ ანუ მიმდინარეობა არსებობდა. პირველი იყო 1860-იანი წლებიდან სამოღვაწეოდ გამოსული „ლუმანიტარული დროშის ამფრიალებელი“ დასი, რომელიც ილია ჭავჭავაძის გარშემო იყრიდა თავს. „ამ ცოცხალმა მოძრაობამ“ ჯერ ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ გამოსცა, ხოლო შემდეგ გაზეთი „ივერია“. მეორე დასი 1866 წელს „გამოჩნდა“. „ეს დასი შეჯგუფდა და შეკავშირდა „დროება – კრებულის“ რედაქციაში, ამ დასის ნამდვილი წარმომადგენლები იყვნენ ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ს. მესხი, კირილე ლორთქიფანიძე და პეტრე უმიკაშვილი“.² ამის შემდეგ, 1890-იან წლებში, ქართველი მარქსისტები გამოდიან ასპარეზზე, რომლებსაც გ. წერეთელი „მესამე დასელებს“ უწოდებს და ეს სახელი სამუდამოდ ხდება ქართული სოციალ-დემოკრატების სინონიმი. თუმცა თვით გ. წერეთლის ეს ე. წ. „სამდასოვანი“ კლასიფიკაცია მაშინვე გახდა თანამედროვეთა მძაფრი კრიტიკის საგანი. არჩილ ჯორჯაძეს მოჰყავს პუბლიცისტ ალექსანდრე ნანეიშვილის სიტყვები: „მართალი გითხრათ, ახალ დასს, რომე-

² გ. წერეთელი. „კიტა აბაშიძე და ჩვენი ახალგაზრდობა“. გაზ. „კვალი“. 1897. №46.

ლიც „კვალში“ დაბუდებულა, მესამე რად ეწოდება, დღემდე ვერ გაგვივია“.³

არჩილ ჯორჯაძემ პირველმა ყველაზე საფუძვლიანად შეისწავლა გ. წერეთლის მიერ შერისხული საზოგადოებრივი მიმდინარეობები, რომლებიც ვერ მოხვდნენ მის „სამდასოვან“ კლასიფიკაციაში. მან თავის შესანიშნავ ნაშრომში: „მასალები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიისათვის“, მონოგრაფიული წესით შეისწავლა პუბლიცისტური ნაწერები ჟურნალ-გაზეთებისა: „ცისკარი“, „საქართველოს მოამბე“. „ღრობა“, „მნათობი“, „კრებული“, „იმედო“, „მოამბე“, „კვალი“, და ბოლოს, 1895-1896 წლების „ივერია“.

ყველა ამ გამოცემის უკან ჯორჯაძემ სხვადასხვა იდეური მიმართულების ჯგუფი დაინახა და დაასაბუთა კიდევ. შემდგომში ჯორჯაძის კვლევის ობიექტურობა ქართულმა ისტორიოგრაფიამაც თანდათანობით აღიარა, მაგრამ წერეთლის „სამდასოვანი“ თეორია დღესაც იჩენს თავს ისტორიკოსთა შრომებში. ჩვენს 1993 წელს გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში პოლიტიკური პარტიების შესახებ, ცალკე თავი დავუთმეთ 1890-იან წლებში მოქმედ ორ საზოგადოებრივ მიმდინარეობას – გაზეთ „ივერიის“ გარშემო თავმოყრილ „ახალგაზრდა ივერიელებს“ და ჟურნალ „მოამბის“ ბურჟაზიულ-ეროვნულ ჯგუფს, რომლებსაც გ. წერეთლისეულ კლასიფიკაციაში ადგილი არ ერგოთ.⁴

ამჯერად, ჩვენი ყურადღება გვინდა მივაქციოთ კიდევ ერთ საზოგადოებრივ მიმდინარეობას, რომელსაც, ასევე, პირველად შეეხო და განიხილა არჩილ ჯორჯაძემ – ესაა ჟურნალ „ცისკრის“ ჯგუფი. ამ ჯგუფს ჯორჯაძემ სავსებით სამართლიანად – კონსერვატორები უწოდა და დაასაბუთა კიდევ. ეს ჯგუფი XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდში შექმნილი პირველი საზოგადოებრივი მიმდინარეობა იყო და მას თავისი ადგილი უნდა ჰკუთვნებოდა ქართული აზროვნებისა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმდინარეობების ისტორიაში. მაგრამ პირიქით მოხდა. ეს ჯგუფი როგორღაც სრულიად ამოვარდნილი აღმოჩნდა XIX საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმდინარეობების ისტორიიდან. მის შესახებ არაა საუბარი „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ მეხუთე ტომში. „ცისკრის“ ჯგუფი, როგორც საზოგადოებრივი მიმართულება არაა განხილული არც ერთ სასკოლო თუ მით უფრო სტუდენტებისათვის განკუთვნილ საქართველოს ისტორი-

³ ა. ჯორჯაძე. წერილები. შემდგენელი აკაკი ბაქრაძე. თბ. 1989, გვ. 370.

⁴ დ. შველიძე. პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში. ნაკვ. I. ფედერალისტები. თბ. 1993. გვ. 15-53.

ის სახელმძღვანელოებში. „ცისკრელები“ – ანუ როგორც ერთ ღროს უწოდებდნენ – „მტკვარდალეულები“, ვერ მოხვდნენ „საქართველოს ისტორიის“ 2012 წელს გამოცემულ ოთხტომეულის მეოთხე ტომშიც. დასანანია, რომ „ცისკრელებს“ კუთვნილი ადგილი არ ერგოთ ჩვენი მონაწილეობით მომზადებულ XIX საუკუნის „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის, რომელიც 2004 წელს გამოიცა.

თუმცა დღემდეც შეისწავლებოდა და ახლაც გრძელდება მეცნიერული შესწავლა ჟურნალ „ცისკრისა“, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიის საერთო კონტექსტში. გარდა მ. გოცაძის, ალ. კალანდაძის და სხვათა ადრინდელი ნაშრომებისა, უკანასკნელ ხანს გამოქვეყნდა თამაზ ჯოლოგუას საყურადღებო ნაშრომი, რომელშიც შესაბამისი ადგილი ეთმობა ჟურნალ „ცისკარსაც“.⁵

კიდევ ერთხელ გადავავლოთ თვალი: როგორი იყო 1857-1862 წლების ჟურნალ „ცისკრის“ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პროფილი, მსოფლმხედველობა, იდეოლოგია და საერთოდ – მიმართულება. ჩვენ, ძირითადად, ვიზიარებთ არჩილ ჯორჯაძის მიერ დასაბუთებულ კონცეფციას „ცისკრის“ კონსერვატიულობის შესახებ და, შესაძლოა, დამატებითი ასპექტებით შევავსოთ გამოჩენილი ქართველი მოაზროვნის ადრინდელი მონაცემები.

1832 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგ ქართული საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრება მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სახალხო-ეროვნული მოძრაობა დამარცხდა. ქართული საზოგადოების წამყვანმა და მოწინავე კლასმა – თავადაზნაურობამ – XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში საბოლოოდ გადაწყვიტა, რომ რუსეთის იმპერიასთან ბრძოლა უაზროა და, პირიქით, საკუთარი ერის სამსახური შესაძლებელია მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის ერთგული მსახურების გზით. ამგვარ ფსიქოლოგიას ქართველ თავადაზნაურობაში ენერგიულად ნერგავდა კავკასიის ადმინისტრაცია და მისი იმჟამინდელი მეთაური მიხეილ ვორონცოვი. როგორც იმპერიის ერთგული მოხელე, ვორონცოვი ცდილობდა, მხარეში საფუძვლიანად დაემკვიდრებინა რუსული მმართველობა, მაგრამ სხვებისაგან განსხვავებით, იგი ამ საქმეს შიშველი ადმინისტრაციული მეთოდებით არ ახორციელებდა. იგი ცდილობდა, ხელი შეეწყო საქართველოში ჩამკვდარი კულტურული ცხოვრების აღორძინებისათვის.

⁵ თ. ჯოლოგუა. ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია (XIX საუკუნე). ნაკვ. I. თბ. 2011. გვ. 145-194.

მისი ხელშეწყობით აღდგა ქართული თეატრი; გაიხსნა საჯარო ბიბლიოთეკა; გამოვიდა პირველი ქართული დამოუკიდებელი ყოველთვიური სალიტერატურო ჟურნალი „ცისკარი“, რომელიც სამწლიანი პაუზის შემდეგ 1857 წელს, ხელახლა გამოვიდა ივანე კერესელიძის რედაქტორობით. „მიძინებული ერი თითქოს გამოფხიზლდა და დეზორგანიზაციაში მოყვანილი საზოგადოებრივი სხეული გამრთელების და განკურნების იმედმა შეიპყრო“.⁶

განახლებული „ცისკარის“ გარშემო თავი მოიყარეს თავადაზნაურული ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა: ალექსანდრე ორბელიანმა, ბარბარე ჯორჯაძემ, სარდიონ მესხიშვილმა, გრიგოლ ბარათაშვილმა, რევაზ ერისთავმა, ალექსანდრე სავანელმა, მიხეილ თუმანიშვილმა, სხვებმა. რა თქმა უნდა, ვგულისხმობთ ჩამოთვლილ ავტორთა მსოფლმხედველობრივ-იდეოლოგიურ პოზიციებს და არა მათს გვაროვნულ-სოციალურ წარმომავლობას. „ცისკრელთა“ დასს გამორჩეული იდეური პუბლიცისტი ლიდერები არ ჰყავდა, მაგრამ მათი უთვალსაზიროესი ფიგურები იყვნენ დიმიტრი ყიფიანი და გრიგოლ ორბელიანი.

„ცისკრელების“ პუბლიცისტურ თუ ნაბეჭდ პროდუქციას სამი ძირითადი იდეურ-მსოფლმხედველობრივი პოზიცია ახასიათებდა. პირველი იყო „ეროვნულ-ქართული“ პატრიოტიზმი. კონსერვატორული მიმდინარეობის წარმომადგენლები სამშობლოს გულმხურვალე პატრიოტები იყვნენ. „ცისკარი“ ძველი საქართველოს მოტრფიალე იყო, მისი კულტურის, ისტორიის, ტრადიციების პროპაგანდისტი. ხშირად ეძღვნებოდა წერილები ქეთევან დედოფალს, ერეკლე მეორეს და სხვა ისტორიულ მოღვაწეებს. სხვათა შორის, სანამ ილია ჭავჭავაძის საშინელი კრიტიკა დაატყდებოდა თავს, რევაზ შალვას ძე ერისთავმა რუსულიდან თარგმნა ცნობილი რუსი ისტორიკოსის ტიმოფეი გრანოვსკის საჯაროდ წაკითხული ლექცია: „ლანგ-თემურ“, რომელშიც საქართველოზეც იყო საუბარი.

ჟურნალი „ცისკარი“ თავს იწონებდა საქართველოს ისტორიისა და ქართველი ხალხის უძველესი წარმომავლობით. „სიძველე ქართველთ ჩამომავლობისა“ – ასე ეწოდებოდა ერთ-ერთ ნარკვევს, რომელშიც კკითხულობთ: „არა მგონია მოხდეს შეცთომილება, თუ ვიტყვით, რომ პირველნი მცხოვრებნი ივერიისა, იყვნენ ეხლანდელნი ქართველნი, და ნუ ჰგონიათ გამოძიებელთ, რომ ძველნი მეთისტორიკენი, რომელნიცა არ უწოდებენ აქაურს მცხოვრებს უთუოდ სახელათ: ქართველნი, ჰცოდამდნენ ისინი ამათ წინაშე...“.⁷

⁶ ა. ჯორჯაძე. წერილები. შემდგენელი აკაკი ბაქრაძე, გვ. 103.

⁷ „ცისკარი“. ქართული სალიტერატურო ჟურნალი. 1857 წლისა. წიგნი მეექვსე. „სიძველე ქართველთ ჩამომავლობისა“.

ქართული ენის სიწმინდის დაცვა „ცისკრის“ ავტორების ერთ-ერთი საზრუნავი იყო. „ცისკრელები“ ძველი ქართული სამწერლო ენის ნებისმიერი შეცვლის წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ. ალექსანდრე ორბელიანი მომხრე იყო იმ ენის უცვლელად შენარჩუნებისა, რომლითაც ერთ დროს წერდნენ „რუსულანიანს“, „ვისრაპიანს“ თუ „ყარამანიანს“. თერგდალეულებთან კამათის დროს ისინი ხშირად იშველიებდნენ ღვთისმეტყველურ ლიტერატურას, ანტონ კათალიკოსს, როგორც წერის ნიმუშებს. ექვთიმე წერეთელი აღშფოთებული იყო ახალი თაობის წარმომადგენელთა გემოვნების დაცემით, რომელნიც ანტონ კათალიკოსის „მაღალს ნიჭიერს სიტყვაობას“, მის „წყობილ სიტყვაობას, მის აკრისტიხულებას და იამბიკობას“ იწუნებდნენ.

„ცისკარი“, როგორც შეეძლო, ისე ირჯებოდა ქართული ლიტერატურისა თუ ენის სამსახურისათვის. 1857 წლის აპრილის ნომერი სიხარულით აუწყებდა საკუთარ მკითხველს, რომ რედაქციამ დასაბუჭდად მიიღო შექსპირის „ჰამლეტის“ ქართული პროზაული თარგმანი. იგი უთარგმნია კეთილშობილთა გიმნაზიის მეხუთე კლასის მოწაფეს მ. ფავლენიშვილს „მდაბიურს ენაზედ... ყოველთათვის გასაგონათ“. რედაქციას ის გარემოება ახარებდა, რომ „ყრმანიც კი ცდილობენ დაცემულის ქართულის ლიტერატურის აღდგინებას“.⁸ რამდენად შესძლებდნენ ქართული ლიტერატურის „აღდგინებას“ მეხუთე კლასელი გიმნაზიელები, თანაც შექსპირის პროზაული თარგმნით, „ცისკარი“ ამაზე დუმდა, თუმცა „ჰამლეტის“ გულსაკლავი თარგმანი ჟურნალის რამდენიმე ნომერში იბეჭდებოდა.

„ცისკარში“ მეორე-მესამეხარისხოვანი პოეტებისა თუ პროზაიკოსების გვერდით პირველად იხილა ქართველმა მკითხველმა ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, რაფიელ ერისთავისა და ვახტანგ ორბელიანის ბეჭდური პოეტური ქმნილებები; დიმიტრი ბაქრაძის საისტორიო ნარკვევები; რაც მთავარია, აქ თავიანთი პირველი ნაწარმოებები გამოაქვეყნეს აკაკი წერეთელმა და ილია ჭავჭავაძემ. ასე რომ, „ცისკარმა“ დასაწუნთან ერთად ბევრი კარგი საქმეც გააკეთა.

არჩილ ჯორჯაძემ, ქართველ მოაზროვნეთაგან პირველმა, ჩამოაყალიბა და დაასაბუთა აზრი, რომ „ცისკრის“ გარშემო შემოკრებილი ჯგუფის მთავარი დამახასიათებელი ნიშან-თვისება – „რუსულ-სახელმწიფოებრივი“ ლოიალიზმი გახლდათ. ქართული პატრიოტიზმი მჭიდროდ ერწყმოდა რუსეთის ხელმწიფის ერთგულებას. ჯორჯაძის სიტყვებით, „ცისკრის იდეალი იყო

⁸ „ცისკარი“. 1857 წლისა. წიგნი მეოთხე. აპრილი. „რედაქციისაგან“.

„რუსეთის მმართველობის წრეში ქართველთა პოლიტიკური აზროვნება, ერთგულება და მჭიდრო კავშირი რუსეთთან, ხოლო ნაცვლად ამისა, ქართველების ეროვნულ-კულტურული აღორძინების უზრუნველყოფა რუსეთის მფარველობის ქვეშ“.⁹ ახლა ვნახოთ, თვით „ცისკრელები“ როგორ და რა არგუმენტებით ასაბუთებდნენ საკუთარ საზოგადოებრივ პოზიციას. ამ მხრივ გამოირჩეოდა ქართული რეალობის ერთ-ერთი პირველი პუბლიცისტი, მიხეილ თუმანიშვილი, რომელიც „მოლაყბის“ ფსევდონიმით წერდა და მიჰყავდა იუმორისტული რუბრიკა – „სალაყბო ფურცელი“. (არსებობს მოსაზრებები, რომ ზოგიერთი სტატიის ავტორი ამ რუბრიკისა, იყო თვით „ცისკრის“ რედაქტორი – ივანე კერესელიძე და ზოგი სხვა ავტორიც).¹⁰

„მოლაყბე“ რუსეთის მმართველობის დიდად მადლიერია. სად იყო საქართველოსა თუ თბილისში ადრე ასეთი მშვენიერი სახლები, ასეთი ჩინებული ხიდები, როდის იყო საქართველოში ასეთი ვაჭრობა გაჩაღებული, სად იყო უწინ „ტეატრი“ ან „სადა გვქონდა ჟურნალი და რომელი „ცისკარი“ გამოდიოდა თამარ მეფის დროს, რომელსა საუკუნესა ეძახიან ოქროს საუკუნედ!...“ მოვიხმარეთ ეს ყველაფერი, მთავრობამ რომ მოგვცა?¹¹

სხვა სტატიებში უფრო მკვეთრად გამოთქვამს „მოლაყბე“ თავის მონარქისტულ უქვეშევრდომილეს გრძნობებს: საქართველო ცხოვრობს ამისთანა მშვიდობიანობის დროში, რომელიც მოგვცემია წყალობად, ჩვენის დიდის რუსეთის იმპერატორისაგან; მტერი ვერა ბედავს ჩვენს შევიწროვებას, ვინაიდან გვიცავს უძლიერესი ორთავიანი არწივი ჩრდილოეთისა და ა. შ.

ჟურნალის შემდეგ ნომერში „მოლაყბე“ კვლავ აგრძელებდა დაწყებულ მონოლოგს და დაასკვნია, რომ „უბედურება კი არა და ამისთანას ბედნიერს მდგომარეობაში, თავის დღეშიც არა ვყოფილვართ ჩვენის დიდის ხელმწიფის და საზოგადო მაძის წყალობით“.¹²

რუს ხელმწიფის ერთგულების გზით სამშობლოს სამსახურის თვალნათლივი მაგალითი იყო დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება-მოღვაწეობა. 1832 წლის შეთქმულებრივ მოძრაობაში მონაწილეობის გამო ვოლოგდაში გადასახლებული დ. ყიფიანი 1837 წელს დაბრუნდა სამშობლოში და სახელმწიფო სამსახურში შევიდა. ის სხვადასხვა დროს იყო თბილისისა და ქუთაისის

⁹ ა. ჯორჯაძე. წერილები. შემდგენელი აკაკი ბაქრაძე, გვ. 115.

¹⁰ თ. ჯოლოგუა. ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია. XIX საუკუნე. ნაკვ. I. თბ. 2011, გვ. 166.

¹¹ „ცისკარი“. 1857 წლისა. წიგნი მეცხრე. სექტემბერი. „სალაყბო ფურცელი“.

¹² „ცისკარი“. 1857 წლისა. წიგნი მეთორმეტე. დეკემბერი. „სალაყბო ფურცელი“.

გუბერნიების თავადაზნაურთა წინამძღოლი, თბილისის ქალაქისთავი, კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი და სხვ. კავკასიის ადმინისტრაციის მაღალ სამოხელეო ელიტაში ყოფნასთან ერთად დიმიტრი ყიფიანი სათავეში ედგა მრავალ მამულიშვილურ წამოწყებას: იყო საჯარო ბიბლიოთეკის დამაარსებელთაგანი; სათავადაზნაურო ბანკის დაფუძნების ინიციატორი; წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების პირველი თავმჯდომარე და ა. შ. არჩილ ჯორჯაძის შეფასებით, დიმიტრი ყიფიანის პიროვნებაში ერთმანეთს შეერწყათითქოს „რუსულ-სახელმწიფოებრივი“ ერთგულება და „ეროვნულ-ქართულის“ მსახურება.

იგივე და მეტიც ითქმის გრიგოლ ორბელიანის შესახებ, რომლის ცხოვრება-მოღვაწეობა, როგორც მეფის გენერლისა, როგორც პოეტისა და პატრიოტისა, „ცისკრელთა“ მსოფლმხედველობის ცოცხალ განსახიერებად აღიქმებოდა. გრიგოლ ორბელიანი სიყრმის ასაკიდან შევიდა სამხედრო სამსახურში. 1816 წლიდან იყო 21-ე საარტილერიო ბრიგადის იუნკერი; 1817 წელს გადაიყვანეს ქართველ გრენადერთა პოლკში პროპორშიკად. 1822 წელს მონაწილეობდა ჭარ-ბელაქანში მიმდინარე აჯანყების ჩაქრობაში. 1825 წლიდან პოდპორუჩიკია და მონაწილეობს რუსეთ-სპარსეთის ომში. თავი გამოიჩინა ერევნის აღების დროს, დააჯილდოვეს წმინდა ანნას მეოთხე ხარისხის ორდენით და გახდა პორუჩიკი. 1828-1829 წლებში რუსეთ-ოსმალეთის ომში იბრძოდა, მონაწილეობდა ყარსისა, ახალციხისა და ხერთვისის იერიშით აღების ოპერაციებში. 1829 წელს დაჯილდოვდა წმინდა ვლადიმირის მეოთხე ხარისხის ორდენით.

1832 წლის შეთქმულებრივ მოძრაობაში მონაწილეობამ და გადასახლება მცირე ხნით შეწყვიტა მისი კარიერული წინსვლა, მაგრამ ვერ შეაჩერა. 1836 წელს გრ. ორბელიანი შტაბსკაპიტნის რანგში აგრძელებს სამხედრო სამსახურს. 1840 წლიდან მას კაპიტნობა მისცეს, ხოლო 1840 წელს მთიელებთან ომში გამოჩენილი მამაცობისათვის მაიორის ჩინი დაიმსახურა, 1844 წელს – პოდპოლკოვნიკის, ხოლო 1846 წელს – პოლკოვნიკისა. ამ პერიოდის განუწყვეტლივ და მრავალი წლის განმავლობაში იბრძოდა კავკასიის მთიელთა წინააღმდეგ რუსეთის მიერ წარმოებულ ბრძოლებში. 1848 წელს მისი მეთაურობით აფშერონის პოლკმა გადაწყვეტი როლი შეასრულა სოფ. გერგებელის აღებაში, რის გამოც მას გენერალ-მაირობა მიენიჭა. 1851 წლიდან ორბელიანი ჭარ-ბელაქანის ოლქის მმართველია და დაღესტნის ხაზის უფროსი.

1853 წელს მცირე ძალებით გრიგოლ ორბელიანმა შეძლო მოეგერიებინა შამილის თავდასხმა ჭარ-ბელაქანში, ხოლო შემდეგ რამდენიმე შეტაკებაში დაამარცხა მთიელები და გაანთავისუფლა მთიელების მიერ ალყაშემორტყმული ზაქათალის სიმაგრე. 1855 წელს ის გენერალ-ლეიტენანტია და კასპიისპირეთის მხარის ჯარების სარდალი. 1857 წლიდან გრ. ორბელიანი მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის გენერალ-ადიუტანტია და ინიშნება კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოს თავმჯდომარედ. 1860 წელს ორბელიანი თბილისის გენერალ-გუბერნატორის პოსტს იკავებს. 1862 წელს ორბელიანი ინფანტერიის გენერალია, იმავე წელს იმპერიის სახელმწიფო საბჭოს წევრი ხდება და ანდრია პირველწოდებულის ორდენით ჯილდოვდება.

ბუნებრივია, ამგვარ კარიერას, გზას იუნკრობიდან გენერლობამდე და იმპერიის სახელმწიფო საბჭოს წევრობამდე, გრიგოლ ორბელიანი საკუთარი მეომრული სიმამაცითა და იმპერატორის ერთგული სამსახურით თუ შეძლებდა. გრიგოლ ორბელიანის მსოფლგაგება და პრაქტიკული ცხოვრება მთლიანად თავსდება პატრიოტ-კონსერვატორთა მთავარ იდეოლოგიურ პოსტულატში – საკუთარი სამშობლოს მსახურება რუს ხელმწიფის ერთგულების გზით. 1851 წლის 3 აგვისტოს გახარებული გრ. ორბელიანი, რომელმაც მორიგი ორდენი მიიღო, წერილს უგზავნის კავკასიის მეფისნაცვალს მიხეილ ვორონცოვს: „მე, კორდონის ხაზზედ მოგზაურობიდან ზაქათალას დაბრუნებული, მოულოდნელად ვიქენ ბედნიერქმნილი წმიდა ანას პირველი ხარისხის ბოძებისა გამო მონარქის მოწყალებითა. ჩემდამი თქვენის კეთილგანწყობის ეს ახალი ნიშანი წმიდა ვალდებულებას მმატებს, სიცოცხლე ჩემი მიუძღვნა დიდის ხელმწიფის სამსახურსა. არ ვიცი, იმსახურებს თუ არა ჩემი ღუაწლი მონარქის ამ მოწყალებასა, მაგრამ ვუწყვი, რომ თავი ჩემი, სიცოცხლე ჩემი ეკუთვნის ხელმწიფისადმი სამსახურსა“.¹³

თვითონ ხომ სწამს, რომ რუსეთის ხელმწიფის და საკუთარი მამულის მსახურება ერთსა და იმავეს ნიშნავს და მომავალ თაობასაც, კერძოდ კი, საკუთარ ძმიშვილსაც, რომელიც პაჟთა კორპუსში ჩაურციხავთ, სწორედ ამ გზით ცხოვრების აუცილებლობაში არწმუნებს: „ჩემი საყვარელო სანდრო!... შენ ბავშვი აღარა ხარ. იმედი მაქვს, სრულადა სწავდები მთელს მნიშვნელობას მიზნისას, რისთვისაც ხარ წარგზავნილი პაჟთა კორპუსში, რომელიც ყველასათვის როდია ხელმისაწვდომი. ისწავლე და ისწავლე, ჩემო სანდრო,

¹³ XIX-XX საუკუნეების ქართველ მწერალთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა. ტ. IV. გრიგოლ ორბელიანი. ნაწ. III. ტომის რედაქტორები ქ. გიგაშვილი და მ. ნინიძე. თბ. 2013. გვ. 34.

რათა შემდგომად მაღლობა გადაუხადო დიდს ხელმწიფეს, ჭეშმარიტად სასარგებლო მსახურებითა და მისთვის მთელის სიცოცხლის მიძღვნითა მამობრივი ზრუნვისათვის, მთელი მისი ყურადღებისათვის, რომელიც მუდმივად ეთმობა ჩვენს მხარესა და განსაკუთრებულად ჩვენსა გვარსა!... გჯეროდეს, რომ უფალი და ხელმწიფე არ მიგატოვებენ მფარველობის გარეშე!¹⁴ პატრიოტ-კონსერვატორთა დასის სხვა წარმომადგენლებსაც საქართველოს ხსნა და დიდება რუს ხელმწიფის მფარველობა-ერთგულებაში ესახებოდათ. ერთერთი „ცისკრელი“ – თავადი დ. მაჩაბელი კმაყოფილებით მოიხსენიებდა ლექსში „რუსთა მფარველობის ქვეშ, ძლევიტ ამაღლებულ“ საქართველოს.

„ცისკრელ“ პატრიოტ-კონსერვატორთა იდეოლოგიის მესამე პოზიცია – არსებული საუკუნეობრივი ბატონყმური წესრიგის ხელუხლებლობა გახლდათ. ლიტერატურაში ხშირად და ტრადიციულად იმოწმებენ ხოლმე ალექსანდრე ორბელიანის ცნობილ წერილს: „უწინდელს დროს ბატონყმობა საქართველოში“ და ჩვენ ადარ მოვახდენთ მის ციტირებას. ავტორი ძველ საქართველოში არსებულ ბატონყმობას ლამის იდეალურ ფერებში ხატავდა, ბატონსა და ყმას შორის ურთიერთობას მამისა და შვილის დამოკიდებულებას აღარებდა.

ალექსანდრე ორბელიანის წარმოდგენით, ძველად, ყმა რომ ავად გახდებოდა, მებატონე უთუოდ მივიდოდა ავადმყოფთან, სამკურნალოს მისცემდა და უკლიდა. „რაც სადიღვანხმამად ბატონებს ჰქონდათ, უთუოდ კერძობასაც (ე. ი. ყმებსაც – დ. შ) ის უნდა ჰქონოდა“. ბოლოს დაასკენიდა ბატონყმური იდეალიზმის მეხოტბე-ავტორი: „დიდთა და მცირეთა შორის იყო საერთო, ამგვარი სიყვარული საქართველოში: ერთობა, სიწრფელე, ერთგულება, სიმდაბლე, დაწმენდილი ზნეობა და სრული კეთილი!“¹⁵ მის პოზიციას იზიარებდა ქართველ თავადზნაურთა დიდი ნაწილი, რაც კარგად გამოჩნდა ბატონყმობის გაუქმების პროექტის მომზადების პერიოდში მიმდინარე პროცესში.

მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის ისაა მნიშვნელოვანი, რომ პატრიოტ-კონსერვატორული დასის დამოკიდებულებაში ბატონყმობის მიმართ კარგად გამოვლინდა მათთვის დამახასიათებელი – სოციალური კონსერვატიზმი. მაშ, დასკენის სახით რომ შევაჯამოთ, „ცისკრელ“ პატრიოტ-კონსერვატორთა მსოფლმხედველობაში იდეოლოგიური ტრიადა გამოიკვეთა: პატრიოტიზმი –

¹⁴ XIX-XX საუკუნეების ქართველ მწერალთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა. ტ. V. გრიგოლ ორბელიანი. ნაწ. IV. რედაქტორები: ქ. გიგაშვილი და მ. ნინიძე. თბ. 2014. გვ. 11.

¹⁵ „ცისკარი“. 1859. წიგნი მეთერთმეტე. ნოემბერი. თ. ალექსანდრე ვახტანგის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი. „უწინდელს დროს ბატონყმობა საქართველოში“.

რუსეთის იმპერატორის ერთგულება – ძველი სისტემის შენარჩუნება.

როგორც ცნობილია, პატრიოტ-კონსერვატორთა დასის ერთ-ერთი იდეოლოგი ალექსანდრე ორბელიანი გახლდათ. „ცისკარში“ გამოქვეყნდა მისი სხვა საყურადღებო წერილიც: „ჩვენი საქართველოს საზოგადოება“. წერილის ავტორი ქვეყნის არასახარბიელო მდგომარეობითაა შეწუხებული და ქართველი საზოგადოების ხსნის გზებს ეძიებს. ვნახოთ – რა გზას მიაგნო მან.

ძველ დროში ქართველების საზრუნავი ის იყო, რომ მაჰმადიანურ სახელმწიფოებს ჩვენი ქვეყანა არ დაეპყროთ, მასზე არ ებატონათ და ა. შ. „სხვა კეთილმდგომარეობისათვის“ ძველ ქართველებს „ვითარ სცალოდათ“. ახლანდელ დროში რა საზოგადოებაა არსებობს. კეთილი საქმის საკეთებლად არ გვცალია, „უმიზეზოდ ვღვენით ერთმანეთსა მტრად, ვართ მოშურნენი ერთმანეთსა და სასიამოვნოთაც გვაქვს ეს ამგვარი ჩუენი ქცევა“. ცუდად რომ ვიქცევით, ვგრძნობთ, მაგრამ ჩვენი სისუსტე ვერ მოგვიშლია.

ჩვენ უძლიერესს რუსეთს უპყრივართ სამოცი წელია და ბევრი კარგი რამ მოხდა ამ დროის მანძილზე. მაგალითად, ვაჭრობა განვითარდა, მაგრამ ჩვენ ვერა ვსწავლობთ მას. ამგვარი „უწესო ცხოვრება“ გაღარბებამდე მიგვიყვანს. თუ რაიმე საშვილიშვილო საქმეს არ მოვიფიქრებთ „უღუკმო დავრჩებით“, მით უფრო „ამისთანა განათლებულ სახელმწიფოს ხელქვეშ, რომელიცა ჩვენთვის ზრუნავს დიდად“.

„სომხებივით უნდა მოვიქცეთ“, – წერს ჯამბაკურ-ორბელიანი და ქართველი საზოგადოების, უფრო სწორად – თავადაზნაურობის – სანიმუშოდ მიაჩნია ივანე მუხრანბატონის საქციელი და გარჯა. ვინაა ეს კაცი? ვისი მაგალითით უნდა ემოქმედა ჩვენებურ არისტოკრატიას? ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანსკი (მუხრანელი), მეფე ერეკლეს შვილთაშვილი, რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი გახლდათ. მონაწილეობდა შამილის წინააღმდეგ ომებში; ყირიმის ომის დროს სარდლობდა სამეგრელოს ტერიტორიაზე მდგარ რუსეთის ჯარს და ომერ-ფაშას ებრძოდა. თადარიგში გასვლის შემდეგ მუხრან-ბატონმა სოფლის მეურნეობას და ბიზნესს მოჰკიდა ხელი.

ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, ივანე ბაგრატიონი, თავისი საქმიანობის დასაწყისში მხოლოდ 40 თუმანს ფლობდა და, როგორც მისი ბევრი თანამედროვე ქართველი თავადი-მემამულე, გაღარბების გზაზე იდგა. მან ვაჭრობა და საკუთარი მამულის მეურნეობის გაუმჯობესება გადაწყვიტა. მუხრანსკიმ თბილისის გარეუბანში იყიდა მამული, ააშენა და გახსნა შემოსავლიანი ღუქნები, რითაც „ყმა-მამული“ გაიმრავლა. ავტორის აზრით, მუხრანსკიმ დაქორწინებითაც გაიზარდა შემოსავალი, რადგან მეუღლედ შეირთო

„დიდი კაცის“ ქალიშვილი, რომელსაც მოჰყვა სოლიდური მზითვეი, დილომში ყმა-მამულის სახით. ერთი სიტყვით, იმჟამად, როცა ჯამბაკურ-ორბელიანი თავის სტატიას წერდა, ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანსკის შემოსავალი 3 000 თუმანზე მეტი იყო.

ორბელიანის დასკვნა ასეთია: ჩვენს ქვეყანაში მშვიდობის მეტი აღარ არის-რა. აღარც თოფია საჭირო და აღარც ხმალი. ვმადლობ ღმერთსა. სადაც მშვიდობაა, რა არის საჭირო? – სწავლა-განათლება, მიწის ნაყოფის გაზრდა და ვაჭრობა.

ამავდროულად, საზოგადოებისათვის საჭირო იყო სანიმუშო კაცი, ვისთვისაც ქართველ თავადაზნაურობას უნდა მიეხატა. ასეთი კაცი იყო – ენერგიული მემამულე და წარმატებული ბიზნესმენი – თავადი ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი: „მაშ, გვიპოვია კაცი და მივმართოთ მას“,¹⁶ – დაასკვნიადა ალექსანდრე ორბელიანი.

ამგვარი იყო გზა ხსნისა, რომელიც ჯამბაკურ-ორბელიანმა უფრო ქართველი თავადაზნაურობისათვის მოიძია, ვიდრე საქართველოსათვის და ქართველი ხალხისათვის. ასეთივე იყო პატრიოტ-კონსერვატორთა დასის სამპუნქტიანი იდეოლოგია, რომელიც, ასევე, საქართველოს მოსახლეობის ერთი სოციალური ფენის ინტერესს ემსახურებოდა, ვიდრე ქვეყანას და ხალხს.

1859 წლის საქართველო რომ წარმოვიდგინოთ, რეალურად ის დამარცხებულ ქვეყანას წარმოადგენდა: XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ეროვნული ბრძოლები და მოძრაობა დამოუკიდებლობისათვის მარცხით დასრულდა; ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების სათავეში იდგნენ პატრიოტულ-კონსერვატორული მიმართულების წარმომადგენლები – ისინი ხელმძღვანელობდნენ სამეურნეო, საზოგადოებრივ თუ კულტურულ დაწესებულებებს და, რაც მთავარია, წარმართავდნენ მოსახლეობის ინტელექტუალურ ორიენტაციასაც, რომელიც მიმართული იყო უცხო, დამპყრობელი ძალისადმი ლოიალიზმისაკენ.

საჭირო იყო ხსნა-განვითარების ახალი გზა და პერსპექტივა, რომელიც ქართველ საზოგადოებას ილია ჭავჭავაძემ და მისმა ახალგაზრდა თანამოაზრეებმა შესთავაზეს. პირველი ბარიერი, რომელსაც მათ შეუტიეს და გააძევეს კიდევ ქართული საზოგადოებრივ-კულტურული ასპარეზიდან – პატრიოტ-კონსერვატორთა დასი იყო.

¹⁶ „ცისკარი“. 1859. წიგნი მეათე. ოქტომბერი. ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანი. „ჩვენი საქართველოს საზოგადოება“.

Dimitri Shvelidze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

PATRIOT-CONSERVATIVE POLITICAL GROUP IN GEORGIA (50s OF THE 19TH CENTURY)

Summary

In Georgia of the second half of the 19th century, prior to the establishment of political parties, there existed numerous public and political movements. Their representatives were grouped around journals and newspapers of the time: Patriot-Democrats (“Sakartvelos Moambe”, “Iveria”); Bourgeois-Democrats (“Droeba”, “Krebuli”); Narodniks (“Imedi”, “Shroma”); Social-Democrats of the “Mesame dasi” (“Kvali”); Young Iverians (“Iveria”) and Bourgeois-National group of the "Moambe" journal.

One of the first public movements in Georgia was a political group of Patriot-Conservatives. Its representatives worked in the journal "Tsiskari". Political vision of the Patriot-Conservatives was based on three main postulates. The first was patriotism, love and service to homeland. The Patriot-Conservatives were focused on preserving old Georgian cultural and historical values (historical past, old Georgian writings, language protection, etc.). The second ideological position was the loyalty to Russian monarchism, dedication and service to the Emperor (his government) and revival of one’s own homeland this way. The third – maintenance of the serfdom system in which their social conservatism was revealed. Political movement of the Patriot-Conservatives was shaped by representatives of Georgian aristocratic intelligentsia: Alexander Orbeliani, Sardion Meskhishvili, Grigol Baratashvili, Revaz Eristavi, Alexander Savaneli, Barbara Jorjadze, Mikheil Tumanishvili etc. The Patriot-Conservatives’ most outstanding authorities were Dmitry Kipiani and Grigol Orbeliani.

We should regard the Patriot-Conservative political group as a "tamed" Georgian aristocracy, who denied the possibility of national struggle and agreed

to the prospects of the homeland's cultural and economic construction in the framework of the Russian Empire.

“By the late 50s of the 19th century, the Patriot-Conservatives played a leading role in the life of the Georgian society. The era of “dictatorship” of the Patriot-Conservatives ended in the 1860s. Since then the Patriot-Democrats (Tergdaleulebi) took the leadership of Georgian society and national-cultural movement (Ilia Chavchavadze, Giorgi Tsereteli, Niko Nikoladze, Sergei Meskhi, Akaki Tsereteli, Iakob Gogebashvili and others).